

590

18

ЗЛОЧИН

СВІТОВА ВІЙНА І ЇЇ НАСЛІДКИ.
СТРАШНІ ЗНУЩАННЯ НАД
УКРАЇНСЬКИМ НАРОДОМ.

НАПИСАВ
П. К. ШМИРЕНКО

18

ЛЬВІВ

1937

Знаєте, що найстаршим і найліпшим для села часописом, який виховує, освічує і організує всіх українських працюючих людей є

ГРОМАДСЬКИЙ ГОЛОС

Громадський Голос з а л о ж и л и основоположники українського соціялістичного руху Іван Франко і Михайло Павлик ще в 1895 р. □ Громадський Голос, це випробований, старий приятель українського селянства, який за 40 літ праці виказав ділом, скільки світла й правди вносить він у селянську хату. □ Громадський Голос подає найвірніше події на всіх українських землях. □ Громадський Голос боронить права всього українського працюючого народу через весь час непохитно. □ Громадський Голос подає постійно та приступно для кожного господарські і правничі поради. □ Громадський Голос учить, як треба боронити й здобувати українському селянству й робітництву свої права.

Адреса: Громадський Голос
Львів, вул. Міцкевича ч. 7.

Передплата 2.20 зол. у чвертьрік, 4 зол. за пів року, 8 зол. за один рік. Чековеkonto
ПКО. 151-520 або 500-950.

06 10

ЗЛОЧИН

Початок світової війни
Жахливі наслідки війни на наших землях

НАПИСАВ
П. К. ШМИРЕНКО

Нак. тис. 08.
и 29(17)-4/р

85-90

18

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

88304

Л Ї В І В

1 9 3 7

T3(0) 532

+ T3(24K) 524

Друкарня Ю. Яськова,
Львів, 3-го Мая 10.

Імперіялістична війна

Злодійство, обманство, грабунок і вбивство, це поодинокі злочини, які кривдять одного чоловіка, кількох людей, або навіть більший людський гурт. Але на манівцях історії людства трапляються такі випадки, де всі ці злочини лучаться в одну велику машину, щоби в організований спосіб виконувати страшне, огидне діло. На ім'я такій злочинній машині — імперіялістична війна. У цих двох словах містяться усі найогидніші злочини, які зміг вигадати людський ум.

Імперіялістична війна: Кидає мільйони людей у дикий кровавий шалений танець. Узброєні від стін до голови люди кидаються на себе, мов дикі звірі, щоб прикладами крісів торощити собі голови, один другому пхати в груди вістря

багнету, витроювати себе взаємно душливими газами.

Імперіялістична війна: В мільйонах людей вбивають людське серце, напоюють його трійливою їддю взаємної ненависти, яку називають любов'ю цісаря чи диктатора.

Імперіялістична війна: На кровавих шляхах, котрими котиться ота страшна диявольська машина, на підвищеннях стоять ті, яким призначено голосити любов. Стоять і благословлять похід людини на людину. Символом найбільшої справедливості і любови благословлять найогидніший злочин грабіжної, імперіялістичної війни.

„Світова війна“: Мільйонами могил лежить вона на розлогих полях земної кулі; сотнями тисяч інвалідів ходить вона ще по вулицях міст і сіл; мільйонами нерозтрісканих ґранат лежить вона заорана на хлопській ріллі. Усюди повно її слідів. Отож ту світову війну — хочемо положити на стіл і краяти ножем історії на кусні, щоб приглянутись до того страшного бо-

ляка, який розтрісся у 1914 році; щоб приглянутись наслідкам трійливої їді, що виплила з нього і залляла цілий світ. Приглянемося і до тих, які вродили цей боляк та отворили його гниле нутро.

Нехай говорить історія! Нехай тягне на верх з нетрів життя усе, що гідке, підле і гниле, що створило найбільший злочин ХХ. віку.

Бомба

У залізній пушці замкнений щільно динаміт. Коли він спокійно лежить, то не шкодить нікому. Але коли його вдарити сильно обухом, він запалюється, розриває пушку і нищить усе довкруги. Він розривається і тоді, коли до нього дістанеться через сірчаний льонт іскра вогню.

У 1914. році світ був переладований запальним матеріалом і маленька іскра могла спричинити страшний розрив.

Могутні держави зависними очима гляділи на себе. Усі вони накопичили у себе безліч фабричного

продукту, шукали місця, де б його замінити у золото.

Неволені деспотами народи готувались до виступу; час до часу гуділи громи, що заповідали гураган революцій. Треба було відвернути увагу гноблених від дійсних гнобителів; треба було перед їх очима поставити нову заслону.

У великих фабриках Крупнів і їм подібних літами готувилась зброя. З фабричних пащ тисячами викочувались сталеві дула далекосяглих гармат, сотнями тисяч їхали до маґазинів розривні ґранати, мільйони „фершляґів“ крісових куль копчилились у маґазинах.

Усе це разом творило динаміт, який літами ждав на іскорку, яка б оживила його. Усе це творило бомбу, якій прийшлося вибухнути у 1914. році.

Сірчаний льонт

Маленька гумова цівка з тонким, як голка осередком, наповненим сірковою масою. Бомбовий льонт, запалений в однім кінці, у кількох

секундах переносить вогонь в нутро бомби.

Сербія: Довго карався сербський народ в неволі турецьких паш і султанів. На неї зависним оком дивилися різні царі і цісарі. Одні і другі підлабузнювалися до сербського народу, обіщували поміч, прирікали визволити з турецької неволі. Але одні і другі готовили нові кайдани, щоб в них закувати Сербів, щоб прикувати їх до своїх повозів. У 1877 році Москалі побили Турків. А у Берліні пошматували визволенних Сербів: одних лишили даліше каратися під султаном, других з Босни і Герцеговини віддали в австрійську неволю, з третіх створили Чорногору, а з четвертої частини відбудували малу самостійну Сербію.

Серб, що надіявся на чужу поміч, побачив, що помилився. Переконався, що правдивої волі не здобудуть йому сусіди, які воюють тільки на те, щоб забрати його під себе.

Він страшною ненавистю запалав до своїх нових гнобителів.

Ненаситна Австрія забрала у свою пащу нові сербські дільниці. Гото- вила силу, щоби проковтнути за- гарбане добро.

І глядів на те Серб; затискав ку- лаки і присягав у серці пімсту. Йо- му над вухом стояв Москаль, шеп- тав юдині слова і розпалював не- нависть до наїздника: насичував льонт європейської бомби свіжим запальним матеріалом.

Австрія грозить

У Відні чули, як Серб, перепов- нений ненавистю, готувався до смертельного скоку; як збирав си- ли, щоб скочити до горла Австрії.

Цісарським міністрам, що нуд- лись у блискучих палатах, захоті- лося нового видовища. Їм захоті- лось подрочити невільника, щоб побачити на його обличчі безсилу лють. Панським міністрам захотіло- ся погрозити слабосилим, в яких назрівав бунт.

Одного дня цісарський наслідник Франц Фердинанд дістав приказ по- їхати на загарбані землі і з над

кордону на очах одних поневоле-
них Сербів погрозити другим віль-
ним Сербам.

Стріли в Сараєві

У день 25. червня 1914 р. в Сарає-
ві кроваво сходило сонце. Своїми
проміннями вдиралося крізь шиби ка-
меничних вікон до кімнат і будило
їх мешканців. Сповіщало, що роз-
почався день п'ятсотлітньої річниці
страшної битви за волю народу з
наїздником.

Будились Серби, вбирались у свя-
точну одіж і виходили на вулиці,
щоб у гурті згадати страшне Косо-
ве Поле.

З високих гір сходили селяни, —
щоб з другими бути на страшних
поминках.

Це одні. А було багато таких, що
йшли на вулиці Сараєва подиви-
тись на свого пана — наслідника
цісаря, який у той день мав пока-
затись своїм підвладним.

У жандармських казармах чисти-
ли мундури і зброю жандарми, я-
кі мали хоронити цісарського ви-

сланника. У вичищені кріси вкладали гострі набої, якими мали начинити тіло кожного, хто посмів би хоч пальцем диткнутися цісарського наслідника.

У розкішній спальні збудився товстий бурмістр, зловив за напір і почав повторювати написану привітальну промову.

А в одній камениці тісної вулиці сараєвського передмістя зібрався гурт людей: молодих, дитинних, безвусих. Когось вони бояться, бо говорять притишеним голосом. На столі, який кругом обступили молоді люди, лежать розложені блискучі багатострільні револьвери. Беруть їх — справджують, чи набиті і кладуть у свої кишені. Один з них взяв залізну тяжку пушку.

Поховали все і вийшли: боязко, нервово.

Горе тому, в кого попаде олово з блискучого револьвера.

Горе тому, кого досягне кусок заліза з залізної пушки, начиненої розривним динамітом.

Стріли в Сараєві

В Сараєві велике свято. Людитовною вилягли з церков оглядати будучого монарха з жінкою. Товпилися на хідниках, відпихали один другого взад, бо кождий хотів бачити великого пана з близька. Коло ратуша, де мали витати престолонаслідника, було найбільше людей. Вони також пхалися і розпихалися на всі сторони. Кождий хотів зайняти якнайкраще місце.

Під ліхтарнею стояв молодий чоловік і не рухався. Він ніяк не давав витиснути себе зі свого місця. Так, якби йому залежало на тім, щоби бути найближче. Часами під напором товпи він відступав кілька кроків на бік, але опісля знов при помочі своїх ліктів вертав на давнє місце.

Нараз товпа, як навіжена, заревіла: „Жівйю!“ З вулички від передмістя викотилися чотири пишні авта. Чим більше вїздили в місто, тим голосніше ревіла товпа.

В першій авті їхав урядовий комісар Сараєва, а з ним бурмістр, в

другім наслідник цісаря Фердинанд і його жінка, в третім Потьорек, намісник Боснія і Герцеговини — пан життя і смерти мешканців тих країн. В четвертім авті їхали офіцери — прибічна сторожа. Цісарські наслідники їхали вулицями, забитими людьми, слухали окликів і здоровили товпу. Уважно вслухувалися в крик Сербів, бо хотіли вичути, чи їх прихильно витають, чи тільки клять собі з них. Чули в окликах радість і це ворушило радість у їх серцях.

За хвилину будуть коло ратуша.

Нагло з товпи вилетіло щось блискуче, впало на подушку авта цісарської пари, відбилось і скотилося на брук. За хвилину наїхало на нього авто з офіцерами.

Блиснуло вогнем, кинуло на всі сторони хмарою диму і грянуло гуком розірваної бомби.

Два офіцери підскочили на своїх сидженнях і випали на камінну дорогу. Їх досягнули куски заліза.

Серед товпи метушня. Той, що підкинув бомбу, пустився бігцем до

недалекого моста. Хотів перебігти його і скритися в гущі камениць.

Люди пігналися за ним і зловили по другім боці моста.

Був це молодий друкарський складач — Серб Іабринович.

Фердинанд з жінкою поїхали до ратуша. Там витав їх бурмістр прихильними словами. Але вони не вірили в прихильність Сербів. По тім, що сталося — не могли. Фердинанд навіть не хотів лишитися на прийнятті. Рішив поїхати до шпиталю відвідати ранених.

Всіли до авт і вїхали знов поміж людей. Товпа заховувалася так, якби нічого не сталося. Тепер ще дужче викрикувала привітальні оклики.

Фердинанд сподіється, що заговірники можуть повторити невдалий замах. Каже їхати іншими вулицями — не тими, що мали їхати перед тим.

Помилково шофер першого авта скручує у вулицю, де найбільше людей. Намісник Потьорек приказує навертати. Авто завертає, а за ним друге, в яким їде Фердинанд. При

звороті підїзять з середини гостинця до хідника.

З правого хідника, з товпи, чути гук двох стрілів. Здається, що нічого не сталося. Може хтось вистрілив на честь цісарського престолонаслідника?

Нараз жінка Фердинанда зблідла і похилилася на рамя чоловіка. Фердинанд хотів щось заговорити до неї, але не встиг. З його уст бухнула кров.

З других авт запримітили, що сталося щось страшне. Кинулися до ранених і на руках віднесли до рагуша.

Товпа заколисалася, заметушилася. Вкоротці зловили молодого чоловіка, що відважився стрілити до цісарської пари.

Він не виривався, не хотів утікати. Скористав тільки з хвилини, як через неувагу звільнили його руку, сягнув до кишені, витягнув звідтам фляшочку з трійливим плином. Підніс швидко до уст і випив. Але не пощастило йому вмерти зараз так, як того хотів. Він мусів ще перейти

пекло мук, які його ждали у слідстві.

За хвилину вернув усе трійло назад.

Жандарми закували його і відвели до найближчої жандармської станиці.

Молодий гімназист, що стріляв до престолонаслідника, називався Гаврило Принціп.

Кілька годин потім цісарська канцелярія у Відні дістала телеграму, що престолонаслідник Фердинанд і його жінка згинули від сербських куль.

Злочинець

Граф Берхтольд сидів саме при обильному підвечірку, як його довірений льокай увійшов тихо до кімнати і на срібному підносі вручив йому телеграму. Він глянув на неї зверху, відложив і пив даліше пахучу каву. Пів години пізніше закурив шкіряне цигаро, легко підніс телеграму, отворив і начав читати.

Якби хтось хотів відгадати зміст телеграми з його лица, то думавби,

що це запрошення на весілля, або якийсь баль. Його лице викривлялось чортівською усмішкою.

А зміст телеграми був страшний і міг викликати усміх хіба в людини, яка визбулася давно усяких людських почувань. Кожде слово, написане в телеграмі, стікало кров'ю його пана: „Престолонаслідник і його жінка вбиті“.

Берхтольд ще раз прочитав і недбало кинув на стіл. Потім засунувся у шкіряний фотель і почав думати думи.

Він довго ждав на нагоду, щоби кинути Австрію у вир війни, щоб як воєнний міністер міг кермувати усім життям цілого цісарства. Тепер до цього траплялась йому нагода. Рішив використати сараєвську подію, щоби рушити війну.

— Так — кинув з притиском і натиснув електричний дзвінок.

Вмить з'явився льокай.

— Покликати до телефону суддю Візнера.

За кілька хвилин міністер Берхтольд стояв при телефоні. Говорив з Візнером коротко і рішучо:

— Маєте сейчас поїхати до Сараєва і перевести слідство. Слідство переводити так, щоби сербський уряд в Білгороді був вмішаний в атентат. В справу мусить бути вмішаний щонайменше один сербський міністр. Інакше ціле слідство нічого не варт. Зрозуміли? — і нервово завісив слухавку на гачок.

Слідство

Радник Візнер сейчас виїхав на місце атентату. В Сараєві оглянув револьвери, забрані при атентатчиках, куски бомби, переслухав людей, які були при вбивстві. Потім приказав впровадити Габріновича.

Його впроваджують два жандарми попід руки. Він не може сам вдержатися. Його ноги не мають чим ступати по камінній долівці. Вони тягнуться зі заду, як дві колоди. Габріновича саджають в дерев'яний фотель. Перед радником цісарського суду Візнером сидить чоловік, подібний до трупа. Тільки очі вказують на те, що в

Львівська державна
наукова бібліотека

5527

нім є ще рештки життя. Видко, що жандарми при перших переслуханнях не щадили йому різних мук.

Візнер дивиться хвилину гостро в очі вязня і зачинає допит:

— Як називаєтеся?

— Габринович.

— Чий син?

— Австрійця з Сараєва.

— Ви кидали бомбу на цісарське авто?

— Так — відповідає рішучо запитаний. Ані дрібки страху в його очах. Ані один мяз не дрожить на його щі. Його голос звучить рівно, без дрогань.

— Говоріть, чому і як ви виконували атентат?

— Про це я говорив вже на комісаріяті.

— Нічого!.. Я хочу також чути.

— Прошу!.. Отже я рішив убити архикнязя, я виготовив план і я підібрав атентатчиків. Доставив зброю, вишколюв Прінціпа. Я перший кинув бомбу на цісарське авто.

— Хто вас до цього намовляв?

— До цього не намовляв мене ніхто.

— До вчинку намовляли вас сербські штабові офіцери. Ми знаємо про це.

— Ні! Ви нічого не знаєте.

— Так! Але ви мені про все розкажете?!

— Я сказав вже все. Більше не маємо про що говорити.

Візнер подивився ще раз в очі Сербі і побачив, що шкода кожного слова.

— Відпровадити — приказав жандармам.

І ті потягнули в'язня до холодної келії. За хвилину впровадили другого.

— Називаєтеся?... — заговорив відразу Візнер.

— Принціп...

— Ви стріляли до цісарського наслідника?

— Я!...

— Чому?

— Бо уважав, що архикнязь Фердинанд є перешкодою в тім, щоби всі Сербі злучилися в одній державі. Він був нашим смертельним ворогом.

— Чи ви знаєте, як називається сербський міністр внутрішніх справ?

— Знаю.

— Він говорив з вами перед атентатом?

— Ні! Я взагалі ніколи не бачився з ніяким міністром.

— Габріновіч зізнав, що так було.

— Габріновіч не міг того зізнавати, бо так не було.

— І що ще можете сказати про те все?

— Більше нічого...

За хвилину його відпровадили до тюремної келії.

По двох тижнях від виїзду Візнера до Сараєва міністер Берхтольд дістав такий звіт зі слідства:

„Зібраний матеріал не дає доказів на те, що в справу атентату були вмішані члени сербського уряду. Нема ніяких доказів на те, що сербський уряд знав про підготовку атентату. Бомби старі і походять з сербських військових магазинів, але вони правдоподібно походять з минулої війни Сербів“...

Берхтольд злостився, бо не міг обвинювати сербського уряду, а тим самим відпадали причини до війни. Але він ніяк не хотів закинути цієї важкої справи і почав думати над тим, якби таки перед цісарем і міністрами зробити Сербію винною за атентат і допровадити до війни.

Цісар

Старий цісар Франц Йосиф I. сидів у своїй віллі в Ішлю. Він недавно повернув там з похорону брата і його жінки — вбитих престолонаслідників. Перед ним, на столі лежало письмо, в яким загонистий граф Берхтольд переконував його, що конечно треба навчити зухвалих Сербів порядку, треба помстити смерть брата і тому висловити їм війну. Старий дідуган думає над змістом письма і не знає, що робити. Смерть брата не зворушила його зовсім. Не любив його він тоді, як він проти його цісарської волі оженився зі звичайною шляхтянкою Софією. Ненавидів за те Фердинанда. На вістку про

його смерть сказав до свого адютанта: „Це кара за те, що ділав проти волі Бога“, то значить, що не хотів оженитися так, як велів цісар.

По короткім часі знудилося йому думати про державні справи. Його думки полетіли далеко в лісні дебри, де незадовго мав вибратися на лови на оленів. Бігав в думках за оленями, так як колись за молодих літ. Здавалося йому, що він стоїть за деревом. Надбіг олень, його налець притискає курок рушниці. Гукнув стріл... І старий, здитиннілий цісар знову нагадує собі свого братанка. Приходить йому на гадку питання: „Чи братанок згинув сповіданий, чи ні“. Пригадує собі опис останніх хвилин Фердинанда. Там ні словом не згадано про сповідь. І страшна лють потрясає старим дідуганом: „Проклятий Серб вислав цісарського престолонаслідника на другий світ — і то без сповіді“.

Перед ним лежало письмо Берхтольда — точний звіт з вбивства в Сараєві з заміткою, що в атентат були вмішані державні сербські достойники. Про слідство і звіти з

переслухань атентатчиків не було навіть згадки. Берхтольд боявся, що як подасть точний звіт зі слідства Візнера, то цісар готов не погодитися на ніякі рішучі кроки супроти Сербії.

Цісар без надуми написав до Берхтольда, щоби він скликав раду міністрів.

Зачіпка

На раді міністрів були різні думки, але міністер Берхтольд так крутив усім, що викрутив на своє. Також міністерській раді він не подав звіту Візнера. І вона ухвалила вислати до сербського уряду ультимат: гострий і провокуючий. У нім жадав Берхтольд, щоби сербський уряд гостро осудив агітацію за створенням великої Сербії, щоб усунув всіх офіцерів і урядників, яких прізвища подасть Відень. Австрійські урядники мають бути при слідстві у звязку з вбивством на території сербської держави. Усі ці жадання мають бути виконані найдальше до 48 годин.

Берхтольд вірить в те, що сербський уряд не може прийняти такого ультимату, який він сам вважає за ганебний. І тим більше він певний, що війна зі Сербією неминуха.

Але надії злочинного міністра не сповнилися. Сербський уряд приймає більшість точок ультимату. Відкидає тільки точку, в якій Австрія жадає участі своїх урядників при слідстві на сербській території, бо це суперечить конституції.

Колиб у Берхтольда було хоч трішки людської совісти, то на сербській границі в 1914. році не зачався світова різня.

Війна починається

Берхтольд прочитав відповідь сербського уряду. Не знав, що з тим зробити. Боявся редагувати і висилати другу ноту. Боявся цісаря і людей, які могли осудити його поступки і скинути його з міністерського стільця. Він довго шукав виходу з дурного положення і нарешті видумав пекольний плян. Дня 28. липня 1914. року він висилає

до Білгороду телеграму такого змісту:

„Тому, що королівський уряд Сербії не відповів вдоволяючо на ноту австрійського уряду, ц. і к. уряд змушений сам зайнятися забезпеченням своїх прав та інтересів, покликуючи до того оружну силу. Австро-Угорщина рішає, що від нині стає зі Сербією на воєнну стопу“.

Того самого дня повідомлено про те всі союзні держави. Ще того самого дня граф Берхтольд дістав від різних державних достойників цілу купу похвальних телеграм. Того самого дня старий дідуган-цісар, роздумуючи над тим, що зроблено, написав у своїм записнику: „Я свідомий важности своїх рішень. Вони зроблені з вірою в Божу справедливість“. Але остаточного виповідження війни, цебто приказу до збройного наступу австрійських військ він не рішився підписати. Берхтольд знову видумував різні штуки, які би цісаря заохотили до того злочинного кроку. Нарешті видумав найбільш підлу штуку, на яку міг спромогтися людський ум. Він пред-

ложив цісареві письмо з фальшивим звітом до підпису, такого змісту:

„Командант 4-го корпусу доносить, що сербські відділи з кораблів на Дунаї стріляли до наших військ. Наші війська були змушені відстрілюватися. Тим самим воєнні кроки розпочалися“.

Цісар підписав. Це вислано відтак до всіх союзних держав. Але ніхто і ніколи не міг пізніше докати, що сербські відділи на Дунаї так, як заподано в письмі), стріляли до австрійського війська.

Мир у передсмертних судорогах

Глуна і задиркувата постава Австрії, зглядно міністра графа Берхтольда супроти Сербії спричинила кризу мира. За Сербією в першу чергу стояла Росія і вона пильно стежила за розвоєм випадків, а з нею були звязані інші держави, звязані ріжними тайними і явними умовами. Тому кожне потягнення Австрії викликало гострий відгомін у цілій Європі. По висилці ульти-

мату Австрією до Сербії, російський цар старався вплинути на австрійський уряд, щоби ультимат злагіднено, або відкликано. Коли ніякі переконування дипломатів різних європейських держав не змогли, і Берхтольд даліше настоював на своїм, почалися усюди воєнні приготування.

День за днем кінчився місяць липень. В Європі метушня. В міністерських канцеляріях великий рух. Дзвонять телефонічні дзвінки міждержавних телефонів. Тисячкілометровими дротами летять слова розмов конзулів, міністрів, шпигунів. Стукають молотки телеграфічних апаратів і на безконечно довгих стяжках паперу довгими і короткими чертками виписують відомости, подавані з різних і до різних столиць. По міських вулицях плентаються офіцери і, побренькуючи шаблями, радіють, що ось ось і вони зуміють показувати свої здібности, будуть мати можливість здобувати аванси і ордери.

У пишних палатах нервово розмовляють цісарі зі своїми дорадни-

ками. З ними стараються відгадувати, хто по їх стороні, а хто проти них — хто їх союзник, а хто ворог. Ніхто не може того відгадати і через те у цісарських серцях підносить голову страх. Їм не легко тому, що за кілька днів може пекло розпочати свої жахливі герці на землі, що війна може отворити свою ненаситну пащу і поглотити мільйони спокійних людей, яким війна не може принести навіть тільки користі, що болота за нігтем.

Тремтить австрійський цісар, бо не знає, по чийй стороні стануть Італія, Румунія і інші. Тремтить Вільгельм II-ий, бо не знає, чи з ним, чи проти нього піде ненависна Англія. І російський цар трясеться у Царськім Селі, хоч його генерали запевнюють, що за кілька днів Німеччину закидають шапками своїх солдатів.

На цісарських дворах найбільший голос мають генерали. Вони роблять відважні міни і запевнюють своїх цісарів про неминучі перемоги. Тиснуть на них, щоби як найскорше проголосити мобілізації військ. Тре-

ба це конечно зробити зараз, щоби випередити противника.

Майже одної години з 30. на 31. липня проголосили загальну мобілізацію військ Австрія і Росія, а потім другі. Держава за державою наїжувалася мільйонами гострих багнетів. А хоч війна ще не розпочалася, то у воздуху було чути запах пороху і крови.

Мир конав у передсмертних судорогах.

Берхтольд крутить

Гімеччина перша висилає своєму послові до Петербурга телеграму з виповідженням війни. Посол не віддає відразу депеші до царської канцелярії. Жде на дальші прикази. Берлін жде на виповідження війни через Австрію. Але злочинний міністр Берхтольд, що рушив усі пружини, щоби спровокувати війну, не спішиться. Він зволікає, затирає з радости руки, що його діло приносить успіхи і жде. Говорить з послом царя Миколи II-го і дозволяє йому нарікати на союзника Віль-

гельма другого за його провокуюче становище до Росії. З Берліна раз враз приходять телеграми до Відня. Берлін натискає, щоби Австрія пішла його слідами і виповіла війну Росії. Але граф Берхтольд має час. Він тішиться з такого положення, в яким зарозуміла Німеччина мусить стояти і старатися про ласку Австрії.

Маси говорять

Незадовго мали гукнути перші сальви крісових стрілів; незабаром мали на різних полях розірватися гранати; смерть вже гострила свою косу, щоб з першим стрілом рушити на своє обильне жниво. Незабаром мільйони робітних людей мали вирушити у воєнний похід, щоб своїми розірваними кістками засівати рідні або чужі поля. Але ніхто не питав тих мас, чи вони годяться віддати своє життя за примхи пануючих. І вони заговорили самі.

На вулицях Берліна довгими тисячними рядами машерували розпучливо робітники і підносили окли-

ки: геть з війною. Вони знали, що на полях серед звірських боїв будуть гинути не ті, що хочуть війни, не ті, що війну завинили, але вони.

Ішли під цісарську палату, під вікна міністерств і там заявляли своє противоєнне наставлення.

У відповідь на це пішли в рух жандармські приклади і багнети. Під їх ударами мусіли робітники уступити.

За кілька годин появилися авта, переповнені людьми, які підносили гучні оклики на честь цісаря і війни. Були це навмисне організовані урядом маніфестації мешканців. Вони прихильні до війни настрої. прихильні війни настрої.

В Росії застрайкувало відразу 150 тисяч робітників. Ушкоджено телефонічні лінії, ушкоджено фабрики зброї. Був це протест проти війни, яка мала незадовго вибухнути. Сам міністр внутрішніх справ заявив у звіті до царя, що серед бідних мас війна не є популярним явищем.

У Вильні новобранці не хочуть всідати до залізничних вагонів, якими мають їх везти до місця при-

значення; у Харкові новобранці не хочуть вбиратися у військові мундури. Їх треба силою вбирати. В інших містах умундуровані жовніри продають на вулицях військове убрання і втікають до дому. Їх треба пильнувати окремим військом і жандармами.

Вбивство соціаліста Жореса

На многотисячних зібраннях провідники робітників у Франції виголошують противоснні промови. Гремлять з многотисячних грудей противоснні оклики: Геть з війною! У парламенті їх провідник, професор університету Жорес виголошує противоснну промову. Переговорює з урядом, намовляє його, щоб нерозважно не розпочинав війни. Працює горячково в редакції соціалістичного щоденника; пише статті, які мають переконати Французів, що війна, це злочин. Хоче заставити французький нарід боронити мир.

Пізно виходить з редакції зі своїми товаришами. Не бачить навіть

молодої людини, яка стоїть при виході з камениці, а опісля крок в крок іде за ними. В одній кавярні при отворенім вікні сідає вечеряти. Не сподіється нічого. Він жеж боронить мира.

Крізь вікно з поза фіранки висувається тихо рука, озброєна в револьвер і заки хто з присутних за примітив її, гремлять два стріли. В кавярні рух і метушня. Бігають і кричать люди. Тільки Жорес, завзятий оборонець мира лежить нерухомо на фотелі під вікном. З його голови спливає змішана з мозком кров. Минає п'ятнацять довгих хвилин. Лікарі збандажували Жореса. Зараз мають його відвезти до лікарниці. Беруть його під руки, підносять і бачуть, що він скінчив життя.

В той час товпа ловить вбивника і в гніві хоче розірвати його на кусні. Ледви живого вириває його з рук товпи поліція. Вбивник називається Віллян. Зізнає, що вбив Жореса тому, що він був зрадником народу, бо виступав проти війни. Брехав, бо на другий день появилися на вулицях Парижа відозви того

уряду, проти якого Жорес часто виступав, такого змісту: „Горожани! Перед хвилиною виконано найстрашніший злочин. Великий мистець слова Жорес, який був прикрасою французької трибуни, згинув, вбитий трусливою рукою. Відкриймо голови перед домовиною соціаліста, який боровся за велику справу і в тяжких хвилинах піддержував патріотичне становище уряду в справі миру!“

Так упав Жорес — соціаліст, що боронив усіми силами миру. Впав одну ніч перед тим днем, який розпочав в Європі людську різню. Той, що боронив мира, став першою жертвою війни.

Так упав Жорес — це найбільший оборонець ідеалізму в соціалістичнім русі (проти історичного матеріалізму Маркса). Він усі свої сили посвятив був для добра своєї батьківщини та для її оборони перед чужим нападом. Найкращу книжку про народню армію написав якраз він. Але „батьківщиною“ для нього були не лише палати капіталістів і шляхти, як на це дивилися

прислужники буржуазії. Для нього батьківщина, це були в першу чергу хати селян і робітників разом з усім своїм трудом, болями і змаганнями за добро і правду.

Тому саме прислужник буржуазії стрілив у його серце.

Смерть виступає у похід

З міністерських канцелярій, з цісарських, королівських і царських палат висувалось страшне марево війни. Усі ті, що були при владі і мали ще можливість спинити її, не хотіли того зробити. Навпаки, вони рухали усі пружини воєнної машини, щоби пустити її в рух. Усі сильні цього світа докладали усіх сил, щоби світ зіпхнути на дно пропасти, щоби розпочати божевільний танець смерти. Навіть ті, що прикривались знам'ям Христа, не старалися боронити миру. Не чув тоді ніхто протесту проти війни, ані з уст священників, ані з уст єпископів, мовчав навіть папа. Ніхто з них не протестував проти божевілля, яке мало розпочатись.

Проти війни протестували тільки маси, але й вони, обдурені хитріцями від них дипломатами, дали себе пустими кличами, а найчастіше силою потягнути у вир війни.

У перших днях серпня над границями майже кожної держави в Європі стояли тисячні відділи узброєних військ. Смерть була приготована до походу.

Перші жертви

Війна! Здавалосьби, що перший труп повинен впасти на однім чи другім кордоні ніби в обороні своєї землі і цісарського чи царського життя. Але так не було. Перші стріли впали не на границі, полетіли не в сторону ворога і вбили не ворожого жовніра. Перші австрійські стріли пробили груди таки австрійського громадянина, галицького українського селянина.

Селяни прикордонного сокальського повіту навіть не сподівалися, що за кілька днів над їх селами рознесеться гомін гарматних стрілів. Вправді вони випровадили сво-

їх рідних до війська в часі загальної мобілізації, але все таки сподівалися, що війна не розпочнеться і їх батьки, сини, чи брати повернуть цілі і здорові до дому.

В неділю поприходили селяни до міста послухати новин. Вони немало здивувались, як на ринку коло ратуша побачили, як відділ жандармів випроваджував на вулицю з ратушевого подвіря двох селян. Цікаві почали розпитуватись і довідались, що це селяни з сусіднього села. Хтось доніс, що вони москвофіли і московські шпигуни. В дійсності були це мало свідомі селяни. Один з них навіть не вмів читати.

Жандарми запровадили їх під мур дому повітової ради. Завязали їм очі, відчитали якийсь присуд полевого суду, в яким було написано, що вони зраджували Австрію і цісаря.

За кілька хвилин залунала вісімстрільна крісова сальва і двох, напевно в нічому невинних селян впало під муром з розбитими грудьми і розтрісканими головами. Вони пев-

но не знали, за що їх засудили на кару смерті.

Зжахнулись селяни. Вони не бачили ще, як вбивають людину, як скаженого пса.

Тільки вусаті жандарми з жовтими чаками, прикрашеними австрійськими вірлами, ходили поміж людьми з усміхненими устами і вдоволені, якби dokonали не знати якого доброго вчинку. Говорили з селянами і грозили, що кожному приїде такий кінець, колиб зважився зрадити цісаря.

Під муром довго ще лежали труни селян. Це були перші жертви невольного діла злочинного Берхтольда і других можновладців.

Порахунки з Українцями

Австрійська армія може була краще вбрана і випосажена в кращу на вигляд зброю, але вона не мала майже ніякого воєнного досвіду. На неї гураганом пішла російська армія, яка перейшовши австрійські кордони, яких боронили зпочатку малі відділи австрійської „ляндштур-

ми", по малих сутичках рушила в глибину Галичини. Австрійська армія пробувала відбивати наступ. Їй навіть частинно вдалося зразу відсунути Москалів від кордону і піти за Сокалем кілька кілометрів на російську територію в сторону Володимира. Однак Москалі скоро відперли Австрійців і пігналися під Львів. Там Москалі в одній зажертій битві проломили австрійський фронт і посунулися в глибину Галичини.

Здається, що війна є найбільшим тигарем не так для тих, що на фронті, але для тих, що залишаються дома — для цивільного населення. Воно найбільше терпить при відвороті одних, як і других військ.

При відвороті австрійських військ в Галичині найбільше потерпіло українське населення. Головно адміністраційна влада використала відворот армії для роблення політичних поррахунків з українським населенням. Використано до цього москвофільський рух. Австрійські жандарми арештували тисячі українсь-

ких селян, підозріваючи їх ніби в москвофільстві. Сотні селян, які часто взагалі не займалися політикою (про їх москвофільські настрої нема що навіть говорити), потягнено перед воєнні суди і розстріляно, або повішено на придорожних деревах. Дуже часто озвірілі жовніри вбивали селян без ніякого суду. У свідомих українських селах військові частини або жандарми арештували свідомих українських громадян і відставляли їх до тюрми. По дорозі на міських вулицях гурми міських шумовин нападали на арештованих, обкидали їх камінням, били дручками і ганьбили грубою лайкою. Військові чи жандармські ескорти не боронили арештантів і дозволяли товпі знущатися над невинними людьми. У всіх випадках часто гинули люди, які фактично були би за Австрію і цісаря пішли на смерть. Було багато випадків, що син українського селянина загинув на фронті від московської кулі в обороні Австрії і цісаря, а в дома австрійське військо повісило бать-

на вбитого сина на придорожній вербі за мнине москвофільство. Пекло війни розвернуло свої челюсти на галицькій землі. Злочин війни в першу чергу мстився на українських селянах. Відповідні круги в Австрії, а головню адміністраційні чинники використали воєнну хуртовину для знищення великої частини українського села.

Жахлива різня людей на вулицях Перемишля

Що прийшлося пережити українським галицьким селянам в часі воєнної хуртовини, про це свідчить така страшна подія:

В половині серпня австрійські жандарми арештували в селах добромисьького повіту 4 селян і 2 жінки. Деякі були з других повітів. Арештованих зібрали на постерунку в Коростенку, опісля заладували їх до товарового вагона і повезли в сторону Перемишля. Через кілька днів не давали арештованим

нічого їсти. Арештованих провадили жандарми і жовніри. Перед Перемишлем на стації Бакончиці випроводили арештованих з вагону, уставили в чвірки і попроводили в сторону Перемишля. По дорозі напала на арештованих міська цивільна юрба, копала їх і лаяла грізними вигуками. Сторожа не боронила арештованих. Щоби охоронити себе перед нападом, арештовані почали бігти перед себе. У самім Перемишлі переступили арештованих жовніри-Мадяри. Вони витягнули шаблі і спинили арештантів. В тім часі надіхав на коні ще один жовнір і шаблею рубнув одного селянина через голову. Селянин з розрубаною головою внав на місці трупом. При тім жовнір крикнув по німецьки: „Не бити, а стріляти!“ По тих словах жовніри кинулися на селян з шаблями, дрючками і револьверами та почали їх бити. Селяни почали розбігатися, але їх зігнали назад в одну гурму і заплхали їх під стіну одної камениці. Звідтам селяни не могли вже ніяк вирватися. Жовніри

кинулися на них, рубаючи шаблями і стріляючи з револьверів. З гори, з вікон камениці посипалися на нещасних людей каміння і фляшки. За кілька хвилин усі арештовані лежали покотом під муром на вулиці. На місці злочину залишився один жовнір, який ходив поміж побитих і добивав ранених.

Тільки двох з поміж арештованих, селянин Іван Махник з Войткової (пов. Добромиль) і Степан Борсук з Грузови залишилися живими. Вони впали на землю по перших ударах і вдаючи трупів, переcheкали жажливу різню. Аж тоді, коли приїхали вози забирати побитих, знайшли їх між трупами і відвезли до міста: одного до шпиталю, а другого до тюрми.

Мордованих людей не боронили ані жандарми з ескорти, ані другі жандарми, які приглядалися всьому з недалекого постерунку.

Між вбитими був також селянин з Городка Ягайлонського, Микола Жолдак. Він втікав до Санока пе-

ред Москалями і по дорозі його зловили австрійські жандарми та прилучили його до групи арештованих, які згинули на вулиці Перемишля.

Австрійська прокуратура не потягнула до відповідальности власних жовнірів і жандармів. Жандарми, які провадили слідство, у своїх звітах подали таку причину різні: арештовані стрінулися на вулиці з жовнірами. Один з жовнірів мав пізнати селян, що мали підчас перемаршу військ стріляти до жовнірів з револьверів, а навіть одного чи двох з них вбити. Стріляти мали селяни зі села Войткової.

Був це брехливий звіт, бо в тім часі через село Войткову ніякі австрійські війська не переходили.

Хтось подбав, що австрійська прокуратура справу закинула і сховала до актів. Війна виявила це щойно в 1918 році.

Це одна жахлива подія, яку пережили українські селяни в початках війни. Подібних подій у Галичині було багато.

Вішають людей

Таких страшних подій підчас світової війни, як була в Перемишлі, галицьке село знає більше. Ще сьогодні селяни, які служили підчас війни при австрійським війську, оповідають собі про ті страшні знущання над українськими селянами, які робили австрійські жовнірі, головню підчас утечі перед Москалями. Це були Мадяри і Німці. Селянин П. К. оповідав мені таку подію:

„Підчас втечі переходила наша компанія через Лемківщину. Жовніри, вимучені довгою дорогою, ледви волікли за собою ноги. На землю зійшов уже вечір, робилося темно. Перемучена до краю компанія мала розложитися десь коло дороги і залишитися ночувати. Треба було ще вийти на горб. Жовніри довідалися, що там буде відпочинок і висотували зі себе останки сил, щоби тільки видрапатися на горб. Нарешті добилися вершка.

Звідтам побачили недалеко світ-

ла і командант сотні рішив машерувати аж до вогнів, які мали вказувати на те, що там є село. За добру годину ми опинилися під селом. Назви села вже не памятаю; за те добре тямлю образ, який бачив я тоді під селом. Під селом на дорозі ми стрінули жовнірів, які увихалися з ліхтарнями коло придорожних дерев і щось там робили. Говорили між собою дуже весело — по німецьки і малярськи. З дерев звисали якісь тіни, що майже ногами дотикали землі. Ми підійшли ближче і побачили, що на деревах висіли люди. Висіли наші селяни. Вони ще теплі колибалися на деревах, зачеплені за шию шнурками, або військовими ременями. Кілько їх було — отих повішених, не знаю, досить, що багато. У селі ми довідалися, що селян повішали майже без суду.

Хтось мав донести Мадярам, які по полудні прийшли в село, що селяни стріляли минулого дня до переходячого австрійського війська. Селяни, які залишилися ч життю, коли довідалися, що ми Українці, клялись на голови своїх рідних і

на Бога, що це видумка. Ніхто з селян до війська не стріляв, бо якби навіть хотів стріляти, то не міг. Військо, яке прийшло до села, мало від когось список селян, яких зігнали до громадського дому, опісля випроводили за село і повішали. Багато селян побили тяжко кольбами.

Ми також зразу повірили в ту байку, що селяни стріляли до війська, але роздумавши добре справу, прийшли до переконання, що це неможливе. Ми кілька разів вже чули, що наші селяни стріляли до війська. Тимчасом ми довгий час і через багато сіл переходили і ніде не стрічалися зі стрілами селян. Таке тільки видумували опришки, бо вояками не можна їх назвати, щоб оправдати свої ганебні вчинки, які вони поповнювали на безборонних і невинних наших селянах.

Я сам бачив, як роз- стрілювали людей

В 1915 році я був ще малим хлопчиною — таким, що ледви з великим трудом міг пасти вівці. Було літо. Довгими нивами селянського поля покритого пшеничним колосом, переїхали рештки козацьких патруль — вони погналися за ріку Буг. Довгими розстрільними лініями перейшло через Хоробрівщину (к. Сокаля) німецьке і австрійське військо і спинилося по лівому боці ріки Буга.

Одного дня по полудні прийшли до мене на пасовисько австрійські жовніри. Я зразу злякався, бо думав, що будуть забирати мені вівці. Але вони того не робили. Підійшли до мене і казали мені йти з ними. Я не хотів — говорив, що не можу, бо вівці підуть в шкоду і пізніше в дома мене покарають. Жовніри не слухали моїх виправдувань, взяли мене за руки і потягнули зі собою. По дорозі говорили зі собою по польськи. Я ще більше переля-

жався, коли побачив, що вони ведуть мене не до села, а в поле. Нарешті прийшли ми в кітловину, яку від сторони поля замикав півокруглий горб, порослий вакаціями. (Від них і кітловину називають „вакації“.) В кітловині було вже повнісько людей і військо. Жовніри даліше приганяли там гуртами людей. Була там навіть моя старенька тітка, яка нездужала в той час на ноги і її силою забрали з хати і привезли на возі.

На середині кітловини була зроблена з дручків невисока бар'єра. Від своїх ровесників я довідався, що будуть стріляти мосвофілів. Мені цікаво було побачити, як то стріляють людей, але пізніше стало лячно. Я хотів висмикнутися з товпи втікти до дому, але не міг видістатися з товпи людей.

Незадовго від фільварку надійшов відділ війська. Між рядами жовнірів ішло чотирьох селян і священник. Два старики ішли тільки в камізельках (так їх забрали з дому) дивилися байдужно на людей, один говорив щось до себе, а чет-

вертий, молодий чорновусий селянин, розглядався нервово по людях. Здавалося, що шукав людей, якіб його вирвали з рук катів. Але таких не знайшов.

Усіх чотирьох селян поставили перед бар'єрою рядом. Один з жовнів прибив якийсь, записаний по німецькі, папір на поблизькім дереві. Шіснацять жовнів усталися в два ряди напротив селян. Офіцер, що провадив відділом, відійшов на бік, крикнув щось; жовніри випрямились і він начав відчитувати письмо, яке витягнув з бюзи. Опісля відчитав письмо по українськи. Докладно не пригадую собі змісту письма, але памятаю, що селян, які походили з сусідних сіл Конотін і Ульвівка, засудили на кару смерти через розстріляння за якусь державну зраду. Та зрада полягала на тім, що селяни підчас утечі Москалів, виїхали зі села. За кілька днів вернули до дому. (Треба замітити, що Москалі, як утікали, часто виганяли селян і змушували їх їхати зі собою. Пригадую собі, що і в нашому селі одного

дня вилішено на громадській канцелярії розказ якогось генерала, що населення мусить виїхати з Москвою).

По відчитанню присуду трьох селян мовчало. Один тільки, молодий чорновусий, виступив і почав проситися. Заклинався, що він в нічому не винен. Кількох жовнірів заохали його назад до барієри. Він даліше розпучливо кричав до жовнірів і людей.

Офіцер відступив на бік, підніс шаблю до гори, скомандував, жовніри піднесли кріси до очей і положили пальці на курках. Офіцер опустив шаблю на долину, щось крикнув і гукнула крісова сальва. Селяни впали на землю. Двом розстріляно голови. Вони більше не рушилися. Один чорновусий сувався по землі. Не вмирав. Ніби ждав даліше на помилування. До нього підійшов „фельджандарм“ і стрілив йому з великого револьвера просто в око. Тоді він перестав рухатися.

— „Пес, псякрев“ — закликав

„фельджандарм“, сплюнув і відійшов на бік.

Ще тепер, як переходжу попри кітловину, привиджується мені молодий чорновусий селянин з вистріленим оком і з розстріляною машкою.

Концентраційні табори

Злочин війни родить нові злочини, які в першій мірі мстяться на бідних безборонних людях, а голов-но селянах. Державна адміністрація старалася зараз на початку війни забезпечити спокій у внутрі. Довоєнна Австрія була злішком різних поневолених народів. Вона — голов-но на російському пограниччі не мала свого корінного німецького елемента. Східну Галичину в більшості заселяли Українці. До них взялася австрійська адміністрація і щоби їх застрахати, ужила до цього різних страшних і не-людських способів. Розстріли і шибениці майже без судів, безпідставні арешти і різні переслідування. Щоби ще більше тероризувати га-

лицьких Українців, створено концентраційний табір. Це пекло, в якому мали каратися живі люди, заложено в долині Талергофу.

Талергоф

У 1914. році, зараз на початку війни, австрійська адміністраційна влада у Галичині виарештувала велику масу людей. Одних віддано полевим судам і розстріляно чи повішено, других замкнено до тюрми. Тому, що Москалі тиснули сильно австрійську армію і йшли вперед, адміністраційна влада скоро вивозила арештованих подальше від границі.

Один такий транспорт завезли аж до стації Абтіссендорфу, коло Грацу в Сирії. Там жовніри, які конвоювали арештованих, передали їх сотні грацького полку. Передачу арештантів і добут у талергофським таборі учасник табору, В. Маковський, у своїх споминах описує так:

„...Хвилину пізніше окружила нас сотня грацького полку. Їх коман-

дант, сотник, людина кремезна, станув обіч і крикнув:

— Руге (спокій)!

Гамір затих.

„...Ви заїли пси — зрадники вітчизни — привитав нас, як навіжений. Всі сторопили, задеревіли. І почалося... Найогидливіша лайка й погрози посипались на нас.

Скаженілий сотник у своїх вигуках заперечував нам всі права до життя... Цю свою славетну промову закінчив він нарешті зворотом до жовнів:

— Затямте те собі, хлопці! Якщоб котрий з тих псів посмів щонебудь відповісти, або противитися, маєте такого як стій застрілити!...

„Так, пане сотнику“ — залунало дико у 'сутінках спадаючої з альпейських кряжів ночі, у тихій підгірській талергофській долині, під чистим стирійським небом, дня 4. вересня 1914. року.

...Нам приказали уставитися в ряди. Миттю, як при муштрі. І йти. І Сутеніло.

Похід двигнувся. Замучені, знеможені старці, жінки, дітваки —

всі ледви волочили ногами, мокрі з утоми — з клунками і з усякою мізерією, котру мусіли самі двигати і достроюватися до ладу, до команди: раз, два, три... Вояки — як їм їх храбруватий сотник приказав, — наглили, верещали і... били.

По двох годинах такого хресного походу валки, небезпечних для держави злочинців, нас зупинили. В чистому полі на оранції... Це був Талертоф... Вояки повбивали в землю приладжені палики й похоплюючи обтягнули їх кільчастим дротом. Табор був готовий.

„Алле нідер!“ (Всі долів) — за верещали вояки. Де хто стояв, мусів лягати. Ніхто нікуди не важився йти. Бо ще гаразд не піднявся, як окаянний всяк ревів уже „нідер“ і мірив з кіріса.

Тих, що були ближче краю, сматали немилосердно канчуками. Не диво, що безталанні людська свої „потреби“ полагоджували на місці.

Ще того самого дня прийшов другий, чисельніший від нашого транспорт „політичних“ із львівських „Бригідок“. І так вже цієї першої

ночі було в „таборі“ яких дві тисячки народу, хоч приміщення не було ані для сотки“.

Це був початок того пекла, яке прийшлося пережити нашим людям підчас світової війни. Це пекло називалося концентраційним табором, який тепер дуже модний головно у комуністичних і фашистівських державах, як: Німеччині, Італії, Австрії і большевиків.

Ось далші події в таборі:

„...В суботу, 5. вересня ще не світало, а в таборі вже шуміло... Ледви що стало сіріти на дворі, як по таборинці рознеслась лячна вістка, що нічтю вояки прокололи двох селян. Сіроманці йшли за потребою. Це зобачив вояк. Заверещав, як ранений звір і пустився на них прожогом... Жовнір допав їх і не зважаючи на їх одчаяний вереск, який було чути на весь табір, проколов обох на смерть... Це були перші жертви Талергофу, оба з Жидачівщини...“

Найгірше дошкулювала спрага, бо в день була нечувана спека. Воду довозили людьми. Одним возом

і одною бочкою. Та що значила одна бочка для двох тисячок народу. При воді діялися нечувані речі. Люди билися, штовхалися, лаалися, відривали собі взаємно воду від уст. Вояки канчуками і прикладами робили у тім натовпі лад!

Дантейські сцени діялися також при роздаванні їди. І тут люди глотилися й билися. І їх били. Одне все це перетримували, бо голод сильніший від болю. Забігали одні перед одних, брали по кілька разів — за це найбільше били — але люди голодні і спрагнені на те не зважали. Аби тільки їсти... Сонце заливало таборище буквально вогнем. Одна жінка дістала заблуду і нервового шалу. Танцювала і реготалася. Її збили канчуками, як „симулянтку“. Про те вона заєдно танцювала й реготалася. Били її страшно“.

Арештанти, що їх ненависть людини до людини загнала у талергофську долину, переходили дійсне пекло. Хто перебув там хоч кілька днів, той мабуть ніколи вже не боявся іншого пекла. Підсоння тут

гірське: велика різниця між тепло-
тою дня і ночі. В день на відкри-
тому полі палило їх немилосерно
сонце, вечером вони мусіли мерз-
нути як пси нездарного господаря.
Усі гігієнічні відносини, а голов-
но підлі і зогнілі харчі спричинювали
у нещасних людей різні хвороби. Ні-
хто не журився ними, ніхто не лі-
чив їх і не старався відвернути від
них смерті, що з усіх сторін пхала-
ся до табору, як чума. Хорих вправ-
ді давали до бараку, що стояв не-
далеко табору, але там поза тим,
що в ночі було тепліше, не було
нічого кращого. Для змалювання
жахливих відносин у талергофсько-
му таборі наводимо ще кілька ви-
тмків зі споминів В. Маковського:

...Важке лихо було з посудом. У
кого була їдунка, чи інша посуда,
той їв. У кого не було, або не має
у кого на час собі її визичити, того
при розділюванні минали. Б. знай-
шов порожню флянку. Відбив ший-
ку і їв з черепка. Студент М. згор-
нув листок якогось лопуха і з ньо-
го їв. Всі були мокрі з утоми і спе-
ки. Сонце заливало таборище бу-

квально вогнем... Над вечером знову появився — виродок пекла, наш сотник. Почувши його храпливий голос, всі стрепенулися. Як безсила худоба в стайні, коли на неї з порога гримне злючий пастух. Доповіджено йому, що в ночі захворіло важко кількадесят осіб, які ніяк не можуть оставати на вільному простору воздуху. Перше його слово було: „Нехай здихають тварюки“. Між увязненими знайшлося двох лікарів: др. Могильницький і др. Галаревич. Їм приказав врешті сотник зайнятися недужими і перевірити їх стан. Найважче хорих і знеможених мали перевезти до клуні, що стояла подальше, біля летунських ганґарів. (До війни був у Талергофі військовий летунський майдан).

Обід розносили перед вечером. Давали горохову зупу. Сам її запах млюїв мене виголоділого, а тут ані посудини, ні хочби якогось черпака. Та біда на те, щоби сама радила. Зрештою бачив я, як рблять селяни. Отже обернув мою солом'яну „маринарку“ горі дном і підста-

вив під страву. Спасибі! Дістав її повний капелюх...

Ще до вечера помер один селянин з Буковини. На другому кінці табору між мужицькими четами. Ця смерть дала героїським воякам прибою до нового подвигу. Прийшли два пости (вартівники) в табор поміж інтелігентів зі запитом, чи є серед нас російські священики, некатолицькі, бо двох таких негайно потребують до якогось вмираючого буковинця. Зголосилися два православні священики. „Пости“ взяли їх між себе і пішли. Годину пізніше вернулися оба священики багрянні від утоми, а піт стікав з них струмками. Уриваними словами переповіли, що з ними робили: жовнірі запрягли їх до возу з бочкою і веліли їм возити воду, підганяючи прикладами крісів. Вмираючого навіть не бачили. Він вже тоді не жив. Винесли його під недалекий смереківий лісок і закопали як пса...

Жінка, що вчора нервово захоріла, ходила по таборі вся в синяках від побиттів з заложеними на плечах руками й — співала. Хоч було то-

стро заборонено й били, селяни пленталися по цілому таборі — за хлібом. Голодні. Майже всі в полотняних сірачках і штанах, більше нічого. Як були при роботі й газдівстві, так їх забрали, так їх сюди привезли. Інші й без капелюхів...

В суботу, 12 вересня, стоячи в гурті перед будинком, де була амбулаторія для хорих, та вичікуючи приходу лікаря, був я свідком ексекуюції — „анбінден“. „Злочинцям“ — було їх чотирьох, самих селян — вяжуть зі заду руки і засилують шнур до гори, на кружало (бльок). Жовнір підтягає новолі доти, аж жертва цього середновічного звірства чуть-чуть пальцями ніг дотикає землі. Тоді оставляють його так на пів години, годину, або й дві. Багато залежить від ката (жовніра, що підтягає і прив'язує). Коли людяний — прив'яже легко. Переважно були це нелюди і прив'язували так, що найсильніший чоловік не міг години витримати. Синів і млів. Тоді відв'язували. Були випадки, що кров пускалася нещасним

з носа й устами, або показувалася під нігтями.

Поведінка лікаря з хворими була простацька, брусовата, так, що треба було справді відваги, щоби йти до таких лікарських оглядин. Лікар виходив усе зі заложення, що всі хворі „симулянти“.

День в день набирали від нас людей до роботи. Возити воду, дрова, бараболю, риж, вугля, їду, хліб, до чистки лямп, лятрин і — до помпи. Праця при помпі була найважча. В малій будці, в якій могло рівночасно поміститися ледви двоє людей, треба було напруго й тягом обертати розмахове залізне колесо. Те кручення тривало без перерви від шостої рано до восьмої вечером. Вартовий брав нараз шестеро людей. На переміну все два обертали колесо, а чотирьох біля будки відпочивало. По якій годині ціла шістка вмлівала. Кому замлівали руки, того вартовий підбадьорював прикладом або стусанами. По двох годинах такої муки, інший вартовий приводив чергову шістку, яку знову вибирав з посеред нас у цей спо-

сіб, що ставав на порозі клуні і кричав: „Всі на двір!“ Коли пови-ходили, вибирав шістьох і вів їх на зміну до помпи. Мокріські і зму-чені вертали людська від тої про-клятої помпи, що ї їсти не в силі були. Не ліпше діялося тим, що рі-зали дрова.

Табор у Талергофі, де каралися через кілька років около 7 тисяч невинних людей зі східної Гали-чини, майже самих Українців, був страшним злочином. Розуміється, що головну вину за нього несуть в першій мірі ті, які були в той час при владі в Австрії. Їх і цілу дер-жаву, яка насильством над други-ми народами, хотіла вдержати свою величину, яка почала зарисовува-тися, тріщати і розпадатися, на довгі літа стрінула заслужена ка-ра. Але й велику відповідальність за те, що такий табір існував кіль-ка літ, несуть також і ті, які мали хочби малі впливи на австрійську владу.

Треба ствердити, що зі сторони тодішнього політичного проводу, я-кий мали Українці, не було відпо-

відного спротиву і відповідного протесту так проти масових розстрілів селян як і проти масового вивоження до табору в Талергофі під замітом москвофільської зради Австрії. Тим способом нищено всюда москвофілів, але фактично фізично винищено наш нарід. Не протестував проти цього, ані відповідальний унівський політичний провід, а вже зовсім нічого в тій справі не радили наші єпископи, які мали великий голос в австрійського цісаря і міністрів.

До того були єпископи зобов'язані, бо вішано і масово вивожено до Талергофу не лише простих „вірних“ церкви, але навіть священиків і деканів та їхню рідню, при чому знущалися над ними прилюдно по Львові, Перемишлі, Станиславові і т. д. Українське суспільство мало вправді свої спори і боротьбу з москвофільським рухом, але це наша внутрішня справа народу, до якої не сміли шибеницями і арештами мішатися чужі. Чи „москвофіл“ чи „старорусин“ — то все таки це був член нашого

народу, якого ми фізично не сміли допустити нищити. Отже єпископи мали християнський і національний обов'язок протестувати. Хоч єпископ Хомишин не бачив того, як у 1914. році на початку війни розстрілювали його вірних, бо він зараз на початку війни утік до Відня, але про ці розстріли і арештування селян знав з польських часописів, які точно подавали факти розстрілів, подаючи навіть прізвиська вбитих. Розстрілювано і вішано навіть не православних (таких в Галичині було до війни дуже мало), а такі правдивих католиків. За ними мав обов'язок обстати так єп. Хомишин, як і католицький Рим. Того не зроблено і через цілий 1914. і 1915. роки вистрілювано вірних, як качок. Це до решти залякало більшість нижчого духовенства і інтелігенції, яка в тім стані річей не могла підняти публично протесту. На жаль, були й такі одиниці, які раділи, що Маляри, Німці і т. д. нищать як зрадників Австрії членів нашого таки народу.

Ось у тих обставинах, австрійські уряди в 1914. і 1915. р.р. в Галичині вирубали, вистріляли і повішали кільканацять тисяч селян без доказу „зради“, без обвинувачення, без слідства і без суду. За що? Ось так собі: за „руську“ мову, за саме „Русин“, за білий кожух і полотнянку та інші прикмети зрадницької народності.

Німецький кореспондент, Норберт Жак писав у часописі „Франкфуртер Цайтунг“ у той час про події в Галичині таку неправду:

„Багато руських селян в Галичині сповняє шпiонську службу для Росiян. Коли їх ведуть під шибеничну петлю, вони приймають свою кару, як щоденний кокуруваний хлiб. Клякають під шибеницею, останній раз цілують рiдну землю і дають себе вiшати, так якби така смерть була зовсiм природним кiнцем їх життя“.

В тiм часi подiбно винищували австрiйські жовнiри Сербiю, а Нiмцi невинних Бельгiйцiв. Але це їм безкарно не проминуло. Проти тих злочинiв гостро протестував цiлий культурний свiт.

Як заховувалася проти тих насильств українська преса? Розумі-

ється загранична, бо місцева незалежна преса не існувала, а та друга, що існувала, навіть коли хотіла була щось писати проти того, то її дусила безпardonна воєнна цензура. Отже ундівський націоналістичний часопис „Свобода“ в Америці в ч. 51. (1914. рік) про Талергоф писав так:

„З Відня доносять, що 1.800 галицьких зрадників перевезено до міста Грацу, де стануть небаром перед воєнним судом“. — До тої вістки „Свобода“ додає від себе ще таку замітку: „Заслужена кара стріне тепер кацапських запроданців за зраду нашої держави“. В тому самому числі „Свободи“ на іншому місці написано:

„Австрійське військо мусіло уступити з Галичини через зраду селян москвофілів, які показували Москалям стежки... Наші жандарми незвичайно хоробро ставили опір московським відділам“.

В іншому числі „Свободи“ представлено несподівано як Поляків і Жидів тих Українців, які каралися в Талергофі, гинули на своїх влас-

них шнурках, тягнених австрійськими розбещеними жовнірами і падали від куль:

„Австрійське правительство зарядило масові арештування між Поляками. Особливо політичні діячі раз враз ідуть до Іванової хати“...

„Австрійсько-угорські ц. і к. воєнні суди майже що дня карають смертю всяких русофілів: доси між страченими найбільше Поляків і Жидів“.

Тут треба додати, що вся та писанина про масові арешти і розстріли Поляків і Жидів у Східній Галичині через австрійські уряди є на холодно вдумані байки, щоб баламутити своїх читачів. У дійсності у Східній Галичині в той час не розстріляли Австрійці ні одного Поляка чи Жида.

Це тільки в очах редакторів унівської Свободи українські повішені селяни перемінювалися на Жидів чи Поляків.

Та сама „Свобода“ не тільки, що перекручувала факти в некористь Українців, але на добавок видумувала сама різні байки, пророкуючи світлу перемогу Австрії. Ось одна з тих пророкуючих видумок: „Свобо-

да“ ч. 34/914 р. пише так: „В Турниці в саму північ уродилась дитина. Охрестили і принесли домів, а в хаті були Москалі. Дитина сказала три рази: „Австрія виграє“ і вмерла. Коли вже Пан Біг мерез дітей говорить, то наш (цїсар) мусить виграти, бо Бог так хоче“.

І це писала газета, яка була зовсім незалежна, бо виходила в Америці, де її не могла досягти ніяка австрійська цензура. Замість піднести протест проти нищення нашого селянства без суду, без слідства — невинних людей, то ця газета або похвалювала ці злочини, або брехливо представляла своїм читачам, що то Австрія нищить Поляків і Жидів.

Так виглядали інформації ундовсько-націоналістичної газети про страшні події в Сх. Галичині.

Не диво, що усі злочини проминали Австрії хвилю безкарно. Тим вона однак нічого собі не допомгла. Коли прийшов слухний час — її не помогли ані табори в Талергофі чи Йозефові, ані розстріли. Вона розлетїлась в кусні, розпалася на дріб-

ні частини, з яких була зіплена насильством і терором.

Так той злочин, якому на імя війна, відімстився на тих, що її розпочали. Невинно пролита українська кров була відімщена: Австрія впала і по ній лишилася одна ганьба.

Самоосвіта — це рідна школа в кожній хаті.

Освіта отвирас брами до правди і волі

„САМООСВІТА”

дасть Вам освіту і знання. Купуйте книжки „Самоосвіти“, бо вони дешеві і приступні для кожного, а всі разом дадуть Вам знання, з яким можете рівнятися з людьми, що покінчили високі школи. 72 книжки „Самоосвіти“, це народній університет. 72 книжки коштують лишень 17.50 зол. разом з дорученою пересилкою.

НАВЧИТЕСЬ:

історії України від найдавніших часів до сьогодня з 10 книжок; світової історії з 18 книжок; політично-суспільних наук з 8 книжок, науки економії з 5 книжок, географії з 5 книжок, астрономії з 1-ої книжки, біології з 4 книжок, хемії і фізики з 4 книжок, науки про людину з 2 книжок, агрономії з 1 книжки.

Що місяця виходить одна книжка.

Хто замовить усі 72 книжки разом, дістане ще книжкову премію.

**Адреса: „САМООСВІТА“, Львів, Мідкє-
вича 7. Контото Чековє П. К. О. 500.872.**

Тяжко кривдите себе й своїх дітей, коли досі ще Ви не передплатили книжок В-ва „Самоосвіта“.

Готові політичні реферати

можете набути у Громадським Голосі:

- 1) Москвофільство, його батьки й діти.
Ціна 25 гр.
- 2) З історії роздору. Замітки до релігійної боротьби в Україні в 16. і 17. віках.
Ціна 20 гр. (вичерпана)
- 3) Серед темної ночі гуляють біси. Історія боротьби клеру зі шляхтою за владу над народом. Ціна 20 гр.
- 4) Драгоманів і наші клерикали. Ціна 15 гр.
- 5) Ідеологія фашизму. Замітки до ідеології Дра Д. Донцова. Ціна 15 гр.
- 6) Клерикалізм і соціалізм. Написав Т. Г. Масарик. Ціна 15 гр.
- 7) Лицарі-грабіжники. Історія середньовічного лицарства. Ціна 10 гр.
- 8) Слова й діла большевиків. Ціна 15 гр.
- 9) Народний Каменяр. Збірка матеріалів про Івана Франка. Ціна 10 гр. (вичерпана)
- 10) До джерел нашої сили. Замітки до програми УСРП. Ціна 5 гр.
- 11) Сталін. Короткий життєпис совітського диктатора. Ціна 20 гр.
- 12) Машина смерті. З історії ГПУ і Черезвичайки. Ціна 25 гр.
- 13) Хто винен? Історія комуністичного руху та його помічників. Ціна 60 гр.
- 14) Релігія, церква, клер і українські соціалістичні радикали. Ціна 15 гр.
- 15) Расизм як ідеологія. На чім базується гітлерівська ідеологія. Ціна 20 гр.
- 16) Демократія, соціалізм і національна справа. Ціна 20 гр.
- 17) Про різні інтернаціонали. Ціна 20 гр.

Передплачуйте і поширюйте

„Жіночий Голос“

„Жіночий Голос“ — це одини-
кий часопис українського пра-
цюючого жіноцтва. Містить
статті про громадянську пра-
цю і організацію жінок. Дає
науку про домашнє господар-
ство, про виховання дітей і
про одяг. Має багато образків.

Передплата на рік 2 зол.
Виходить щомісячно.

АДРЕСА:

„Жіночий Голос“, Львів, вул.
Міцкевича 7.

Число розрахункового пере-
казу 238.

40 коп 2, 10 1986
5527 Р1
590

Передплачуйте і поширяйте

Одинокий часопис молоді!

Від січня 1932 р. виходить у Львові
двотижневий часопис молоді п.н.

„Каменярі“

„КАМЕНЯРІ“ — об'єднують біля себе всю
свідому українську молодь, яка до них
дописує про своє життя.

„КАМЕНЯРІ“ — містять історичні повісті,
оповідання, вірші, загальні уваги про на-
родне життя; поради для самоосвітників,
про громадянське виховання, про спорт
і руханку пікаві умові гри і забави, до-
писи про працю молоді в товариствах.

„КАМЕНЯРІ“ Це одинокий часопис молоді.
Старші мають багато своїх часописів,
діти мають також кілька. Лише молодь
має цей одинокий свій часопис. Тому всі
товариства і кооперативи повинні його
передплачувати для своїх молодих членів.

ПЕРЕДПЛАТА:

в краю виносить лише 2'50 зол. на цілий рік.
а 1'50 зол. за піврік. За границею один долар
в рік. Адреса Редакції: „КАМЕНЯРІ“, Львів,
вул. Міцкевича 7. Число почт. чека 500.901.

ЗЛОЧИН

СВІТОВА ВІЙНА І ЇЇ НАСЛІДКИ.
СТРАШНІ ЗНУЩАННЯ НАД
УКРАЇНСЬКИМ НАРОДОМ.

НАПИСАВ

П. К. ШМИРЕНКО

18

ЛЬВІВ

1937